

Kölcsey kritikája és a kritikai művészet.

(Felolvastatott szakosztályunk 1910 április 27-iki ülésén.)

— Első közlemény. —

A magyar kritikai művészet megalapítója Kölcsey Ferencz. „A kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek philosophiai studiuma, vagy legalább ezen philosophia studiumának resultatuma.“ Írja maga. Olyan időben lép fel, mikor a közönség nem, de az írók jobbjai mélyen érezték a szigorú és igazságos kritika szükségét. A közönség nem óhajtott a kritikát, nem, különösen akkor, ha dédelgetett és kedvencz írói ellen fordult az. A szigorú és igazságos kritikát is elítélte a közönség, elítélte a bátor Kölcseyt is, a ki bírálni merészkedett egy Csokonai Vitéz Mihályt és egy Berzsenyi Dánielt. Pedig a szigorú kritikára már rég várt a magyar irodalom. A három irodalmi irány munkásai, ha nem is egyenlő tehetséggel, de őszinte és nemes buzgalommal mívelik vala az irodalmat, lassanként magyar könyvek olvasására szoktatván nemzetünket. Az öregebb írók, kiknek neve már ösmeretes a könyvolvasó közönség előtt, lelkesedéssel üdvözölnek minden ifjút, sokszor, sőt a legtöbbször nem is tekintve arra, hogy vajjon hoz-e magával a törekvő ifjú tehetséget a költészetre, vagy csak honfiúi lelkesedés vezérli a literatura munkásai közé. Egy elég jól csengő vers, egy nem éppen gyenge fordítás már jó ajánlólevelek irodalmunk ujjászületése korában. Mindenkit szívesen fogad az irodalom, a ki őszinte lélekkel siet feléje.

E lelkesedés, mely a fiatal írókat tárt karokkal fogadta, egészen a maga helyén volt abban az időben, mikor a magyar literatura munkásainak és olvasóinak száma igen csekély vala. De a mint az írók és az olvasók tábora lassankint növekedett, szükség volt arra, hogy ez a mindent eldöntő lelkesedés korlátok közé szoruljon, szükség volt egy tapasztalt kertész ollójára, mely a felesleges fattyúhajtásokat könyörtelenül lemesse. A lelkesedés teremthet irodalmat és olvasóközönséget, teremthet írókat is, de nem képes arra, hogy *neveljen*, sőt ellenkezőleg, a józan nevelésnek legnagyobb akadályja lehet. A lelkesedés legtöbbször vak; csak az értelem fénye képes megnyitni szemeit.

A megerősödő magyar irodalomnak, mely a kezdetnek nehézségein immár túl vala, szüksége volt a *nevelésre*, szüksége volt a tapasztalt kertész ollójára, mely könyörtelenül lemetszi a fattyúhajtásokat.

E nevelést megadni a józan és kiművelt kritikának feladata. E kritikának, mely az irodalom nevelő eszköze, nálunk Kölcsey a megalapítója.

E sorokban Kölcsey Ferencz kritikai művészetével akarunk megismerkedni és ennek kapcsán alkalmat veszünk magunknak arra, hogy a kritikai művészetről is szóljunk pár szót. Feladatunk czélja nem annak megítélése, hogy mennyiben volt Kölcsey kellő méltánnyal az általa bírált íróknak kiválóságai iránt, mert hiszen ezt már rég eldöntötte a magyar irodalomtörténet. Mi felkívánjuk mutatni azokat az *elveket*, melyeket az első magyar kritikus a maga bírálaiban érvényesíteni törekedett és meg akarjuk állapítani azt a *módszert*, a melynek segítségével dolgozott. Kétségtelenül fontos dolog megismernünk azokat az eredményeket is, a melyekre Kölcsey a maga kritikai elveinek és módszerének felhasználásával az egyes írók műveinek kiválóságaira vagy hibáira nézve jutott, de ítéletünk szerint, a magyar *kritika* és általában a *magyar gondolkodás* történetére nézve elsőrangú fontossággal mégis azok az elvek és az a módszer bír, a melyek Kölcseyt az ő kritikai munkásságában vezérelték és segítették.

Ha ilyen szellemben vesszük vizsgálat alá Kölcsey kritikai művészetét, úgy tanulmányunk a magyar gondolkodás és philosophia történetéhez is adalékkül szolgálhat. Meg vagyunk ugyanis győződve arról, hogy egy olyan férfiúnak, mint a milyen Kölcsey Ferencz volt, a természet egyes dolgaira, a szellemi élet egyes jelenségeire vonatkozó felfogását, a magyar gondolkodás históriájában előkelő hely illeti meg.

1. A kritika és jogultsága Kölcsey szerint.

„Nincs nálunk sem inkább gyűlölt, sem kevésbé értett szó, mint ez: kritika!“ E szavakat olvassuk Kölcsey egyik értekezésének mindjárt legelső soraiban.¹ Hogy e fonák hiedelem kinek a fejében született meg, azt sejt-hetjük — úgy mond Kölcsey: egy önmagát túlságosan szerető s éppen ezért munkái iránt lágyságot váró író fejében. Az *önszeretet*, ez az oka annak, hogy a kritika oly igen utált és ócsárolt szó nemcsak az írók között, hanem a nagyközönség szemében is. A kritikától való húzódo-zásnak okát tehát Kölcsey egy általános erkölcsi defektusban: az önszeret-
tetben keresi és találja meg. A megjobbulásnak feltétele az önmegismerés; ahol tehát a saját lényének a szeretete az önmegismerés erejét teljesen megbénítja, ott a kritika valóban utált és gyűlöletes dolog.

Tökéletes mű csak hosszú fejlődés gyümölcse. E fejlődés folyamán pedig szükséges elveinket tisztítanunk, ismereteinket bővítenünk és mélyi-tenünk, érzelmeinket és gondolatainkat nemesítenünk, képzelő erőnket

¹ *Kritika*. Kölcsey Ferencz minden munkái. Kiadja Toldy Ferencz III. k. (Pest, 1860.) 81. s következő lapján.

gazdagítanunk, fékezniünk és erősíteniünk, mert „ez a titok, mely által a klasszikusság útja felnyílik.“

Minden író törekvésének czélja éppen ez a klasszikusság kell, hogy legyen, mert másképpen a maradék tiszteletére számot nem tarthat. Az út tehát, a melyen a költőnek haladnia kell, a következő: ki kell választania és meg kell vizsgálnia érzelmeit, ismereteit, gondolatait és ki kell választania ezek közül a jót, a szépet és a valót. E munkát, bármily nehéz is legyen, folytatnia kell egy egész életen át. *Önmagunknak megismerése, saját érzelmeink és gondolataink iránt gyakorolt szigorú kritika*, ime Kölcsey szerint, *a klasszikusságnak első feltétele*. A klasszikusságnak első és legnagyobb ellensége pedig az önismerés gátja: az önszeretet.

A magavizsgálás mellett azonban szükség van mások vizsgálatára is. „E kettő, de eredetileg egy kútféjű studiuma (magad és másokat vizsgálni) taníthat meg egyedül: mind magadtól a tehetséges erőt s minden lehetséges oldalról kifejteni; mind idegen erőnek s ismeretnek úgy venni hasznát hogy általad saját karaktered valója, tisztasága és szépsége ne homályosodjék.“² E kettős irányú kritika által tehát képessé lesz az író arra, hogy kiméletlenül szétválassza a jót a rossztól, a szépet a rúttól, a zseniálist a mindennapitól.

Míndezen mellett azonban szükség van arra is, hogy író teljes bizalommal legyen a maga erői iránt, „alapos bizalom maga iránt a nagyság egy alkotó része“ — mondja Kölcsey igen helyes megfigyeléssel. Ámde ezt a bizalmat is csak úgy lehet megszerezni, ha már birtokunkban van az a választási tehetség, a melyet hosszú gyakorlás, tanulás által lehet elsajátítani és a melynek segítségével képesek vagyunk a biztos ítélésre. *Ezt a választási tehetséget, vagy ha tetszik, tudományt nevezi Kölcsey Ferencz kritikának.*

Ez a kritika, melynek mentnek kell lenni minden előítélettől és visszaéléstől, valójában nem egyéb, mint nevelés, szokás és példák előítéleteitől megtisztított józan észnek és hosszú, célirányos gyakorlattal kifejtett helyes ízlésnek következése. Az ízlés lehet többé vagy kevésbé tisztult, valamint a személyek különféleségénél fogva igen különböző, mindazonáltal az, a ki önmagában hordja az ízlésnek „magvát“, az olyan férfiú, e magvakat kifejtvé, készíthet magának bizonyos egyetemes érvényű szabályokat, melyeket nem befolyásolnak egyes személyi tulajdonságok és szokások. E szabályok azután úgy a saját műveinkre, mint más írók műveire egyaránt alkalmazhatók. Szükséges tehát, hogy a kritikus felülemelkedjék az individuális, szubjektív érzéseken és szükség, hogy az emberi tapasztalásból bizonyos általános érvényű szabályokat vezessen le.

A kritikus tehát — Kölcsey szerint — a maga művészetét nem

² Kölcsey id. m. III. k. 83. l.

másoktól tanulja, hanem lelkének tapasztalásaiból szűri le azokat a szabályokat, melyeknek segítségével az irodalmi műveket megvizsgálni s azok felett bírálatot mondani akar. És kétségtelen, hogy a kritika ez úton nyeri a maga szubjektív színezetét s bizonyos mértékben eredetiségét.

Csalódnánk azonban, ha azt hinnók, hogy Kölcsey teljes mértékben a szubjektív tetszésre akarja felépíteni a kritikai művészetet. E modern túlzástól megóvta őt ízlése és kiművelt szépérzéke. Kölcsey teljesen meg van győződve arról, hogy a szép minden kor, hely és éghajlat embereiben egyforma alapvonásokban jelentkezik, a miből bátran következteti, *hogy bizonyos mértékben, egyetemes érvényű kritika is lehetséges*. Ez a bizonyos mértékig egyetemes érvényű kritika feltétlenül szükséges arra, hogy valaki nagy íróvá fejlődhessen. A kritika és tanulás nélkül szerzett művek soha sincsenek bizonyos zavarosság nélkül „a természet által egy pontba szorított tűz — úgymond Kölcsey — lánggal pattan ki és elalszik. A kipattanó lángot erősen fentartani s tiszta, maradandó világítássá változtatni, nem vak pillantat, hanem a művészileg kifejtett s szabadakarat szerint munkálkodó zseni következése.”³

Az önmagunk felett gyakorlott kritika azonban még nem elégséges, sőt sokszor veszélyes is lehet, ha t. i. „fejességre vezet. *Idegen ítéletet is kell hallanunk munkáink és műveink felett, mivel e kritikákból láthatjuk meg, hogy a dolgot más oldalról is lehet tekinteni*. Az önszeretet által elvakított ember sok olyan dolgot jónak lát, a melyet idegen szem rossznak ítél. Goethe hozza fel Kölcsey például, a kinek életírásaiból tudjuk, hogy szereté műveit barátainak kritikája alá bocsátani. Vagy ott vannak a kisebb német írói társaságok, melyek egymás munkái felett ítéletet hozva, kölcsönös útbaigazítást adtak egymásnak. „A mi kisebb társaságra nézve ilyen haszonnal teljes volt — kérde Kölcsey — miért ne lenne az, hasonló környületek között, egy egész nemzet íróira nézve is?” Ha az írók lelkébe életet és erőt akarunk önteni, legjobb mód erre, ha azok, a kik „a kik a kritika hasznait önmagukban érzik, fáklyájukat másokra is fordítják s jót és rosszat, s szépet és rútat méltóképpen bírálván, a literatura egészében virágzást és tenyészetet lehelleni törekednek.”⁴

A kritika jogosultságának, sőt szükségességének ily erős hangon való követelése, eleddig ismeretlen dolog volt a magyar irodalomban és különösen a magyar közönség előtt. A „szent öregnek” szelid dorgálásai és feddőzései mellett már igazán ideje volt az erélyesebb és következetesebb megítéléseknek.

Kölcsey a Berzsenyi és Csokonai munkáiról írott bírálatai után keserűen tapasztalhatta, hogy a közönség még mindig a Kazinczy felfogásának

³ ld. m. 87. l.

⁴ ld. m. 89. l.

hatása alatt élve, irtózik a keményebb kritikától. De ő ment a maga útján. Meggyőződésének bátran kifejezést adott, nem törődve azzal, hogy a széphalmi mester szive elhidegül tőle és a közönség nagy része valósággal felzúdúl kiméletlensége miatt. Előtte merőben téves és érthetetlen az állítás, hogy a kezdő literatúrában nem korbácsra, hanem sarkantyura van szükség. Erre az ellenvetésre helyesen feleli Kölcsey: a kit egyszer az írói lélek szent tüze megkapott, annak többé semmiféle recenzius gátat és akadályt nem emelhet.

A korbáctól való félelem tehát egészen alaptalan. A gáncsoló kritika nem képes elrettenteni az igazi írókat és a magasztaló kritika nem használ a tehetségtelennek. A Bécsi Muzsa és Mindenés gyűjtemény dicséreteinek egyetlen zseni sem vette hasznát, de a Baróti és Révai kiméletlen kritikái javára voltak nemcsak költészetünknek, de grammatikánknak is. E kritikáknak és tollcsatáknak oly nagy jelentőséget tulajdonít Kölcsey, hogy nem késik egyenesen kijelenteni: „Legbizodalmasabb bátorsággal merem állítani, hogy ezen előrement s közrendületet okozott kölcsönös kritika és ellenkritika nélkül, soha, például Vörösmarty saját bélyegű, általható erejű, zseniális nyelve sem lett volna lehetséges.”⁵ Ha ilyen gyümölcsöt termett az ellenséges és mellétekintetek által vezérelt kritika, milyen eredménnyel fog majd járni a részrehajlatlan és célirányos vizsgálódás!

A részrehajlatlan kritikát, legyen bár kiméletlen és szókimondó, teljes joggal többre becsüli Kölcsey, mint a parányi tehetségeket tömjénező kritikát. Az ilyen kedvező kritika csak akadály a tudomány és irodalom fejlődésének. A művészetnek és a költészetnek csak kárára van, ha a bátor kritikust garázdának kiáltjuk ki s míg ezt tesszük, addig csak gyermekek maradunk, az irodalom és ízlés mezején erő nélkül bolyongván.

Önmagunknak megvizsgálása és mások szigorú kritikájának jóindulatú meghallgatása tehát feltétlenül szükség, ha valaki igazi íróvá akar fejlődni. E kritika nélkül nincs fejlődés, nincs előremenetel, nincs értékes teremtés. A klasszikusság útja Kölcsey szerint a szigorú kritikán vezet keresztül.

Amde a kritika nemcsak az íróra van jótékony hatással, hanem a közönségre is. Kölcsey Ferencznek ez az egyetlen megállapítása is kétségtelen bizonyossággal tanúsítja, hogy az ő szemében a kritikának egy magasabb és fenségesebb célja van. Nemcsak az írókat akarja javítani, nemcsak pártokat akar támasztani, nemcsak az a célja, hogy okvetetlenkedő kihívásokkal ingerelje az írókat és közönséget egyaránt. A Kölcsey kritikája igazi művészet, a nemzetnek igazi nevelő eszköze óhajt lenni.

A jóakarató kritika a közönségnek szemét nyitja fel. Egészen találó példára hivatkozva kérdezi Kölcsey, hogy vajjon nem azért állott-é egész századig Gyöngyösi köztisztletben és Zrinyi feledésben, mert nem volt

⁵ Id. m. 91. l.

senki, ki felemelje szavát s érdemlett helyét mindkettőnek kimutassa. És vajjon — kérdehetjük mi is — nem a Gyulai Pál kritikája nyitotta-e fel a közönség szemét és mutatta ki Petőfinék megérdemlett helyét az irodalomban? Tényleg igaz van Kölcseynek: nem volt kritikus, ki reámutatott volna Zrínyire és ez által megakadályozta volna, hogy az íróknak serege kövesse Gyöngyösit. És ha lett volna valaki, ki figyelmeztessen a külömbiségre, Himfy írója, Mátyási és Pócs között — van-é, a ki e neveket ismeri? — nem kellett volna Kölcseynek Himfy mellett e két utóbbit is, mint poétai mustrát olvasnia.

És mégis, — a magyar közönség kedvetlenül fogadja a könyvvizsgálatokat — mondja Kölcsey, kétségtelenül a maga kritikáinak hatására gondolva. Ez a tény igen szembeötlő, éppen ezért megérdemli a tüzetesebb vizsgálatot.

Joggal találja Kölcsey a kritikától való iszonyodást feltűnőnek annál a nemzetnél, melynek körében már századok óta szokásban van országos és megyei gyűléseken szabadon nyilvánítani véleményét s az ellenkező véleményűek ellen szemben és nyíltan kikelni. Mi lehet ennek oka? — kérde kritikusunk s a felelet a következőkben igyekszik megadni.

A kritikának kedvetlen fogadtatása első tekintetre visszásnak látszik ugyan, de Kölcsey szerint, e tünetény tényleg nem olyan visszás. A nemzeti alkotmány ugyanis a maga arisztokrata jellegét reányomta a nemzet egész lényére és gondolkodás módjára. És pedig olyan nagy mértékben, hogy még a legártatlanabb intézmények sem lelhetek közkedveltséget, ha ha amaz arisztokratikus gyűléseken vitatás alá nem kerültek és helybenhagyást nem nyertek. Érthető tehát, hogy mennyire meg volt lepetve a nemzet, mikor azt látta: ime, egy férfiú, egy író, a ki társait *írásban* merészli kritizálni. Írásban kritizálni eddig hallatlan dolog volt. *Szóval* hadd kritizáljon kiki, a mennyit és a kit akar, de az írás már *végzés*; végzést pedig csak törvényhozás tehet.

A nemzet alkotmányos életéből következő ezen elvek hamis alkalmazásának köszönhető az a közfelfogás, mely szerint nyelvújítás, kritika s több eféle, csak tudományos egyesület joga lehet. E felfogás téves voltát Kölcsey a leghatározottabban hangsúlyozza: „Minden író — úgymond — egy független status: szabad magát mással összekapcsolni, vagy elszigetelni; szabad jó vagy rossz úton vándorlani; szabad nyugalmat és dicsőséget elpazarlani, vagy megalapítani.”⁶

Ez az elv illetve felfogás különben Kölcsey szerint, már magában véve is helytelen. Egyesületeknek és társaságoknak működése sokszor egyenesen káros az irodalom kifejlődésére. Mutatja ezt elég világosan Franciaország példája, hol a francia akadémia, mintegy legfelsőbb íro-

⁶ Id. m. 99. l.

dalmi törvényszék. Míg a kritika szabadságának jótékony hatását Németország irodalmának fellendülése és virágzása mutatja.

A kritikától való húzódozásnak okát Kölcsey, ezek szerint, a nemzet alkotmányos életének karakteréből akarja megérteni. E magyarázat kétségkívül eredeti és igen sok tekintetben meg is felel a valóságnak. A magyar nemzet alkotmányának arisztokratizmusából, sőt mondhatnók egyenesen, a *nemzeti* karakter arisztokratizmusból következik, hogy a magyar ember nagy szeretettel mond ítéletet mások felett, de saját magának megkritizálását éppen nem szívesen tűri. És hasonlóképpen nem szívesen tűri azt sem, hogy dédelgetett kedvenczei, vagy éppen bálványai felett mondjanak kritikát, bármely szelid formában is. A nemzeti karakter arisztokratizmusából folyik az határtalan önszeretet, mely Kölcseynek éles megfigyelése szerint, az önmegismerésnek s következésképpen az önkritikának legnagyobb akadályá.

Abban is teljesen igazat kell adnunk Kölcseynek, hogy a *szóval* való kritizálásnak mindnyájan mesterei vagyunk, de az *írásban* valótól, szinte irtózunk. Beszélni beszélhet akárki akármit, de *írni*, az már egészen más megbírálás alá esik. Pedig komoly kritika csak az lehet, melynek nyomai nem vesznek el egyik perczről a másokra és a melyet, ha tetszik, egy nemzet meghallhat. A szóban való kritizálgatás igen sokszor a fecsegés jellegét viseli magán; az írásban való kritika azonban igen sokszor koturnusban jár.

*

Az írónak tanulnia kell másoktól és figyelnie kell mások ítéletére. Ez azonban még nem jelenti a vakonkövetést. Kölcsey sem ajánlja, hogy feltétlenül úgy ítéljünk mint Lessing, Winckelman, Jen Paul vagy Herder. A fő az „hogy küzdjete és forrjatok ki saját erőtökben“. Szereznünk kell bő ismereteket, önálló ítéleteket, melyek mentek legyenek minden mellékkörülménytől. A nem üres főtől jövő gáncsolást ne vessük meg és ami a legfőbb: „ismerkedjünk meg alaposan a nemzeti literatura becsével s fogyatkozásaival“. A tiszta és célirányos kritika mindenkinek elkerülhetetlen, mert a kritikátlanság nevetséges önhitséget szül és az önhitségben sokszor azzal áztatjuk magunkat, hogy minden nemzetnek felette vagyunk.

A nemzet akkori irodalmi életének főhibáját Kölcsey éppen abban találja, hogy sokan vannak, kik sem a múltat nem ismerik, sem az útát nem ismerik világosan, a melyen haladnunk kell. És ez az oka annak, hogy nem ismerjük valódi értékünket sem. Magunkat hitegetjük és áztatjuk. Az ilyen hitegetőket csak a kritika képes felvilágosítani.

Miután a kritika szükségességét és jogosultságát eként megállapítottuk, szükség még egy igen nagy fontosságú kérdésre feleletet keresnünk: *milyen legyen ez a kritika, mely nélkül klasszikus író senki sem lehet?*

Kölcsey szerint a kritika főszempontja — versben és prózában egyaránt — a *művészség*. Természetes azonban, hogy a művészség mellett sokoldalú és mély ismeretekre is szüksége van az írónak. „Tudomány kell, igen is — úgy mond kritikusunk — de tudomány, művészi lélekkel és kézzel párosulva, ha literatúránknak való becset adni szándékozunk“ (i. m. 101. oldalon). A művészség és ismeret mellé járuljon azután a *lelkese*dés és *ízlés*. Lelkesedés nélkül semmi nagyot teremteni nem lehet; ízlés híján pedig egyetlen író sem lesz képes tárgyát kedvessé tenni a közönség előtt. „Írók, kik iskolamesteri elhittséggel állanak fel s olvasóikat tudatlan gyermekek gyanánt tekintvén, apróságaikat szárazon s gyermekes magyarázatokkal mondogatják el, soha sem emelik fel literatúránkat. Csak az fog mind dologhoz értő hazája fiainak, mind az idegen föld embereinek figyelmébe juthatni, ki egy tanult és ízléssel és ítélő tehetséggel nagy mértékben bíró közönséget képzel maga előtt, s azt teljes mértékben kielégíteni törekszik.“

Mindez, a mit eddig a költőre és íróra nézve megállapítottunk, mindez vonatkozik a kritikusra is. Kölcsey szemében csak *az kritizálhat igazán, kiben magában is érdem van*. A kritikusnak ezért nem szabad a maga tetszését állítani zsinórmértékül, hanem azt kell vizsgálnia, hogy vajjon a bírált mű megegyezik-e a szép, a jó, a való elveivel. A szubjektív és önkényes tetszésen épülő kritikát Kölcsey tehát a leghatározottabban visszautasítja és követeli, hogy az igazi kritika *elveken* épüljön fel, a jónak és szépnek természetét tartva mindig szem előtt. Ez a határozott követelés egyszersmind kritika az akkor divatban levő kritika felett, de — valljuk csak be bátran — az u. n. „modern“ kritika felett is.

A ki érzi, hogy benne tehetség van az ítélői vizsgálatra, az lépjen fel bátran még akkor is, ha némelyek megbotránkoznak magaviseletén; tartsa szemeit folyton az irodalom menetén, tegye vizsgálat tárgyává az egyes írók műveit, fejtegesse azokat, kimutatván fény- és árnyoldalukat. Ne legyen tehát a kritikus egyoldalú. Ne csak azt igyekezzék kimutatni, hogy a bírálat alá vett mű gyengeségei számosak és figyelemreméltók, hanem törekedjék az esetleges fényoldalaknak is kidomborítására. Ha eként gyakorolja a kritikai művészetet és látja, hogy bírátaiból az irodalom és költészetre haszon háramlik, félretévén minden kényelmi szempontot, megvetve a haragosak lármáját, folytassa csüggedetlenül ítélkezését, Themistoklesként szólván: Üss, csak hallgass meg!

Ezeket az útatisításokat Kölcsey, kétségtelenül saját személyes tapasztalatai alapján adja a kezdő s magában tehetséget érző kritikusnak. Ő csakugyan Themistoklesként szólva, gyakorolta a kritikai művészetet; félretett minden személyi szempontot; egyedül a bírált műnek gyengeségeit és kiválóságait tartotta szem előtt és ha az irodalom java kívánta, tört és zúzott, nem törődve a haragosak lármájával s barátainak neheztelésével.

A kritikusnak ezt az önmegtagadását joggal és helyesen hangsúlyozza Kölcsey a maga kritikai feljegyzéseiben. E nélkül az önmegtagadás nélkül elfogulatlan és objektív kritikát írni semmiképpen sem lehet. A kritikusnak meg kell tagadnia a maga sympathiáit, a melyeket esetleg a bírált mű szerzője iránt érez, el kell vonatkoznia mindentől, a mi alkalmas lehet az ő objektivitásának megzavarására vagy éppen korlátozására. A kritikusnak figyelmen kívül kell hagynia minden rokonszenvet, de minden ellenszenvet is. Érzelmeknek nincs szavuk ott, hol a hideg értelem mond ítéletet. A kritikus a mit mond, mondja ki bátran, egyenesen, nem keresve alkalmas kibuvó helyeket, a melyeken át, ha szorongattatik, kényelmesen ellillanhaszon. A bátorság és egyenesség, a kritikusnak két jellemzője, a melyről könnyen felismerhető az, a kinek lelke valóban reá termett az „ítélői vizsgálatra“. A ki e két jellemző nélkül szükkölködik, az hagyjon békét a kritikának, mert esetleges vizsgálódásaival többet árt az irodalom ügyének, mint a mennyit dicséréteivel vagy indokolatlan javasolásaival a bíralt mű szerzőjének használhat.

A mint már fennebb reámutattunk, az egyéni tetszés nem lehet alapja a kritikai művészetnek. Az egyéni tetszés vagy nemtetszés helyébe bizonyos egyetemes érvényű szabályok teendők, a melyek megállapodott elveknek következményei. Kölcsey e szabályokat a tapasztalásból akarja levezetni. „Jegyzetek a kritikáról és poesisről“ cz. értekezésében arra figyelmeztet, hogy ezek a szabályok, illetve törvények, csak úgy állapíthatók meg, hogyha előbb művészek tűnnek fel, kik természetből fogva lángeszűk, kik természetből fogva, magukban hordozzák mesterségüknek „magvát“.⁷

A lángeszű írónak alkotásai az az anyag, melyből a kritikai elveket és szabályokat elvonni lehet. És teszi ezt a filozófus, a ki ezekben a művekbe elmerülve, azokból kiolvassa az alkotó lélek természetét, kikutatja a jellemet alkotó ama vonásokat, mely a léleknek sajátosságai; vizsgálja azokat az eltéréseket, melyeket maga a tárgy tett szükségessé és olyan szabályokat von ki a műből, a melyekre a költő nem is gondolt.

A kritika törvényei ezek szerint nem a kritikus agyában születnek, hanem a természetből meríti azokat a kutató lélek. A természet pedig a lángelmének alkotásaiban nyilatkozik meg, mivel a zseni nem egyéb „mint a különben szétszórt természeti erőknek és érzelmeknek, bizonyos felület alatt nagy bőségben történt összefolyása“. (Id. m.) A zseninek műveiben mindenütt ott láthatjuk a tökéletességre való törekvést. Ezekből a művekből állapítja meg a kritikus azt az *ideált*, a melyben az ő elvei és szabályai mintegy testet öltenek. Ezt az ideált azonban az egyes író soha sem érheti el teljesen, mivel az több lángeszű művésznek munkáiból vonatott el.

⁷ Kölcsey munkái III. k. 103. s. köv. l.

Az egyes író ugyan soha sem éri el ezt az ideált, de a kritikusnak mégis kötelessége ehhez az ideálhoz mérni a bírált műveket és a szerint mondani felettük ítéletet, a mint azok közelebb vagy távolabb állanak attól az ideáltól. Az ideálhoz mérésben Kölcsey azután megköveteli a szigorú és egyenes ítéletet, mert a költészetben semmi közepszerű, kegyelmet nem talál.

A kritikai — vagy mondhatjuk bátran — az esztétikai normáknak megállapításában Kölcsey azoknak útját követi, a kik nem egy előre megállapított elvből vonják le az esztétikai szabályokat és törvényeket, hanem a már adott művészettörténelmi anyagából vezetik le azokat a normákat, a melyek azután az esztétikában kötelezőkül ismertetnek el. És ezen nem is lehet csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy Kölcsey maga is költő lévén, a költői elmének termékeiből akarja megismerni azokat az utakat és eszközöket, a melyek biztosan vezetnek a klasszikusság elérésére.

Nyilvánvaló, hogy Kölcsey a kritikai művészetet merőben filozófusi foglalkozásnak tartja és egyenesen azt mondja a kritikáról, hogy az nem egyéb „mint a művészségnek filozófiai studiuma, vagy legalább ezen filozófiai studiumnak rezultátuma.“ Az ilyen filozófusi lélekkel gyakorolt kritika nemcsak nem rángatja le a zsenit repüléséből, hanem éppen igyekezik a homály helyébe fényt, a rendetlenség helyébe rendet hozni.

Nem elég azonban, hogy csak a kritikus legyen filozófusi lélek, szükséges a költőnek is annak lennie. A filozófusi lélekkel bíró poeta és literátor gáncstűrő, mert ő mind a tökélyt, mind a hiányt megérti. A filozófusi lélek, a filozófusi ismeretek nélkül való költőt azonban türehetetlennek találja Kölcsey, „mert az ilyen költő boldog önszerelmében azt hiszi, hogy mind az, a mi bajusza alól kigördül, egyenesen általzeneg a halhatatlanságba.“⁸

Ez az a kritikai művészet, a melyet oly erősen sürget Kölcsey az ő értekezéseiben és bírálataiban. Ennek a kritikának meggyökeresedését óhajtja és sürgeti, nemcsak az egyes íróknak, hanem egész magyar irodalmunk érdekében. „Mert valóban, kedves barátom — írja a Körner Zrinyijéről szóló recenzióban — most nagyon gondtalanul ballagunk a hallhatatlanság felé s a nagy gondtalanság mellett nemcsak az orrunkra bukás, hanem a lábszár-, vagy éppen nyaktörés is elkövetkezhetik. Akkor pedig hiában kiáltasz majd segítségért: a már sokszor megcsalatkozott kritika szánakozás nélkül megyen el melletted és így felel: *Quaere peregrinum!*“⁹

Ezt a kritikát gyakorolni kell még az öregebb írókkal szemben is, a kik, úgy látszik, a házi békesség kedvéért, kritikátlan viszik magukkal hibáikat sírjukba. E hibák felett is szigorú kritikát kell tartani, mert a

⁸ Körner Zrinyijéről írott recenzió. Minden munkái III. k. 118. s. köv. l.

⁹ Id. m. 124. l.

fiatal írók azokat, mivel soha kritizálva nem valának, megtartják, sőt újakkal is szaporítják, rendületlenül hívén magokat zseniknek.

De — hangsúlyozza még egyszer Kölcsey — ennek a kritikának nem szabad az egyéni tetszésen alapúlnia. A magyar közönség kritika-íszonyának egyik okát éppen abban kell keresnünk, hogy eddigi kritikusaink a maguk individualis ítéletüket érvényesítették; abban pedig, hogy az illető mű milyen viszonyban van az egész irodalommal, a saját korának állapotával, a nyelv fejlettségének jelen fokával, a közönség ismereteivel és ízlésével, ezzel a kérdésekkel Kölcseyig egyetlen kritikus sem törődött. Ha kritikánkban igazságosak akarunk lenni, tekintettel kell lennünk a felsorolt körülményekre is s akkor a gáncsolni való mellett fogunk találni bizonyára dicsérni valót is.

2. Kölcsey kritikai működése és módszere.

Lássuk már most: mennyiben követi Kölcsey az itt fejtegetett kritikai elveket és mennyiben alkalmazza azokat bírálatában. Tegyük vizsgálat tárgyává a módszert, a melylyel recenzióiban élt. Lássuk és figyeljük meg Kölcseyt, a mikor kritizál.

Kölcseynek első kritikai dolgozata 1817-ben jelenik meg: „Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések“ címmel. E bírálatot Kölcsey eredetileg Döbrentei Gáborhoz intézte levél alakjában (Álmosd, márczius 3. 1815. kelettel) és az *Erdélyi Múzeumba* szánta. Itt azonban nem jelenvén meg, Kölcsey a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőinek küldötte s ott is jelent meg 1817-ben a folyóirat II. kötetében.¹⁰

Kölcsey a bírálatában mindenekelőtt Csokonai egyéniségét vizsgálja és pedig aként, hogy párhuzamot von Csokonai és Bürger között, kihez Csokonai ama költők közül, kiket Kölcsey ismer, leginkább hasonlít.

A genius Bürgert és Csokonait egy úton vezette s ezenkívül a magyar költő tanúlt német mesterétől. Mindkét poéta nem nagy nemzet tagja, mind a kettő sokat tanúlt és mind a kettőt szerelme indítja ebben. Mind a kettő ismerte a ritmus erejét, kereste a popularitást és mindkettőnek karaktere a jókedv s makacsság. Szóval: „sokat, a mit Schiller a maga recenziójában Bürgerről mond, szóról szóra lehetne a magyar poétáról is mondani.“

Már e párhuzam is — a mely sok részében ugyan igaztalan — elégséges módon tanusítja Kölcseynek a kritikára való rátermettségét, de másfelől élénken bizonyítja azt is, hogy kritikusunkat némely ítéletében a kelle-ténél inkább befolyásolják német mesterei.

E rövid bevezetés után, a mely mindenképpen alkalmas arra, hogy az,

¹⁰ Ld. Toldy jegyzetét a bírálatához és Beöthy Irodalomtörténetének II. k. 814. lapján, Kelemen Béla Kölcsey-életrajzát.

olvasónak figyelmét felkeltse, néhány „scénát“ rajzol Kölcsey a költő életéből, hogy ez által nyilvánvaló és világos legyen a szempont, a melyből Csokonait szemlélni akarja.

Debreczeni deák korában végzett tanulmányai felébresztik Csokonaiban az alvó költői géniust s ha nem is voltak elégségesek arra, hogy általuk a fiatal deák megismerkedjék az esztétikával, igen jó bevezetők voltak a latin irodalom termékeibe és a metrikába. Eleinte a leoninusokat verselgető Gyöngyösi, majd Kazinczy és Földi voltak hatással reá; az olasz költők műveinek ismerete megelőzte a németeknek s tőleg Bürgernek ismeretét.

Az előrebocsátott rajz után, mely a költő egyéniségével akart megismertetni, következik a költőnek megítélése. Eddig csak tényeket állapított meg Kölcsey, leírván Csokonai életének egy-egy kiemelkedő pontját, felémlítvén azokat a hatásokat, a melyeket a collegium tanítása, magyar és idegen költők munkáinak tanulmányozása gyakoroltak a fejlődő lélekre. E tények rövid megállapítása után következik a költő munkáinak összemérése azzal az ideállal, a melyet Kölcsey magának a kiváló költőről felállított.

És ez az összemérés mindjárt szemrehányással kezdődik. A Csokonai népiessége Kölcsey szemében vaskosnak tűnik fel. A sok alacsony kifejezés elrútítja sok versét a költőnek, mondja Kölcsey Csokonayról, éppen mint Schiller Bürgerről. Földitől, a ki mestere volt, igen sokat tanult Csokonayt a ki semmiképpen sem tudja levetkezni az alföldi provinciálizmust és az iskolai tónust. Mindezekhez a kedvezőtlen hatásokhoz azután hozzájárult az is, hogy költőnk alacsony sorsú születése nem engedi a világ csinosabb társalgási nyelvét és modorát elsajátítania. A zseninek zabolátlansága nyughatatlaná tevő Csokonayt, ez a nyughatatlanság pedig czinizmust szült, a mely czinizmus a különben is poetae more vivens költőt, reá nézve éppen nem kedvező körülmények közé sodorta szüntelen. Ez a czinizmus végighúzódik költőnknek egész költészetén: dalain, sőt ódáin is. Nem késik azonban elismerni Kölcsey, hogy éppen az az oldal, mely felől Csokonai oly nagyot buka, egyszerismind a legtöbb fényt is szerzette neki. Szentimentális dalai közül sok hidegen hagyja sziveinket, de azok a dalok, a melyek népies hangon íródtak, a zseni bélyegét hordják magukon.

Mind e megjegyzések a külső formára vonatkoznak: a nyelvre és a kifejezésre. Idevonatkozó bírálatos megjegyzéseiben Kölcsey Schiller és Kazinczy tanítványául mutatkozik. A Büggerrel való párhuzam Schiller hatását, a csinosabb és előkelőbb kifejezéseknek követelése Kazinczy tanítványát mutatják. Az ideál tehát, melyet kritikusunk magának megalkotott, nem a kritikus saját tapasztalatainak alapján készült, a mint azt ő pedig megköveteli, hanem más íróknak tanulmányozása folytán alakult ki Kölcseynek lelkében. A Schiller és Kazinczy kritikai elveit elfogadja ugyan Kölcsey, de csak válogatva és nem feltétlenül. Úgy látszik, hogy Voltaire kritikái sem hagyták lelkét érintetlenül és kifejezéseinek *formája, módja* a nagy francia gúnyo-

lódónak hatását mutatják, míg kritikájának *tartalmi* része Schillerre és Kazinczyra utal.

Csokonai műveinek *belsejét* illetőleg csak töredékes megjegyzéseket tesz Kölcsey s különösen azt emeli ki, hogy hiányzik belőle Bürger tüze, Dayka csinossága, Himfy eredetisége. Himfynél — úgymond kritikuskunk — a költés nem mesterség. Himfy *teremt*, Csokonai ellenben az érzésnek hangját csak *tanulta* és nem képes azt oly igazán visszaadni, mint Himfy, A hány állítás, annyi igaztalanság! Dayka és Himfy még csak nem is közelítik meg Csokonainak őseredeti lírai erejét, a mely szakadatlanul ömlik felénk a költőnek lantjáról, daloljon bár víg, avagy bús érzelmeket, azt a lírai erőt, a mely Csokonait egyenesen Balassa Bálint és Petőfi mellé helyezi. Kétségtelenül sokat tanult Csokonai idegen költőktől is, olaszoktól és németektől egyaránt, de ezt nem volna szabad szemére vetnie éppen annak a Kölcseynek, a ki a fiatal írótól sok ismeretet és tudást követel.

A míg a Csokonairól írott bírálat a költő individualitását igyekezik előtérbe állítani és pontos vonásokkal megrajzolni, addig a *Kis János* műveiről írott recenzió, mely a Csokonairól szóló kritika *után* íratott, de az *előtt* látott napvilágot, a költő egyéniségével alig foglalkozik, a mi teljesen érthető is, mert hiszen Kis Jánosnak nem volt költői egyénisége. E recenzióban Kölcsey a verseknek külső formáját, a nyelvnek csínját és és tisztaságát említi dicsérettel s kifogásolni valója csak egy pár alantos kifejezésre terjed ki. Kis Jánosban még tíz is van kritikuskunk szerint; ő valóban a nemzet filozófus írója, mivel három kötet versén keresztül bizonyos érezhető nyugalom ömlik el. „Ő szomorog és enyelg, a nélkül hogy magát egészen elkapatni hagyná.“ Mintha bizony a filozófusi léleknek lényeges sajátága a három kötetben előmlő nyugalom lenne.

Kis János műveiről írott bírálat egy egészen barátságos elmefuttatás, a melynek írója nem tud elvonatkozni attól a szimpátiától, melyet a bírált költő különösen ennek mestere, Kazinczy iránt érez. E recenzióban Kölcsey túlságosan pártember, nem tud megszabadulni a széphalmi mester hatása alól, elannyira, hogy szinte kötelezve érzi magát dicsérettel szólania arról, a kit ő dicsér és enyhe bírálatnak hangját használnia azzal szemben, a kit ő szeret. E bírálatban Kölcsey csak amolyan „házi“ kritikuskunk, kinek ítélete minden esetben kedvező kell, hogy legyen.

Kölcseynek harmadik és legtöbb port felvert bírálata a „Tudományos Gyűjtemény“ 1817. évi folyamában jelent meg és *Berzsenyi Dánielnek* poétai munkáit tette kritika tárgyává. E bírálat tulajdonképpen Kölcseynek akarata ellenére, megcsönkítva jelent meg és Berzsenyinek halálig tartó keserűséget, írójának pedig egész életen át tartó fájdalmat szerzett.

Kölcsey mindenekelőtt külömbiséget tévén poéta és versifikátor között, Himfy és Dayka mellett Berzsenyit is kevés számú poétáink közé számítja. Miként a Csokonairól szóló bírálatban úgy itt is, a költő egyéniségét, írói

karakterét igyekszik kritikuskunk megrajzolni s ennek során úgy találja, hogy Berzsényi a maga poétai jellemét egy pár sorban raffaeli lélekkel fejezte ki:

Emmi! nekem sem fedí szívemet jég!

Láng az éneklő, heve forr dalában:

Ömledő bőség, nemesebb csapongás önti ki lelkét.

És következnek ezután a hasonlítgatások idegen s hazai költőkkel, éppen úgy, mint a Csokonairól szóló kritikában. Berzsényi különbözik Horatiustól és Virág Benedektől, mert nem a tárgyból, hanem önmagából meríti a lelkesedést. Legjobb darabjai csupa érzés, csupa erő, csupa fantázia: nincs egy is, mely hosszas reflexio gyümölcse lenne. De különbözik Daykától és Himfytől is. Himfy lángja szilaj és csapongó, képzelete óriási és elkapó. Dayka hévvel epedő olasz. Berzsényi ellenben, ha lángol is, szelíd, fantáziája ideális képekkel foglalkozik s éppen ezért nyelve virágos, kifejezései exaltáltak.

E párhuzamok és összehasonlítások által, hogy úgy mondjuk, negatívus úton kísérli meg Kölcsey, Berzsényi költői jellemének megállapítását; teszi ezt azonban közvetlen, pozitívus úton is haladva, mikor azt állítja, hogy Berzsényi írói karaktere azokból az írói művekből látszik meg leginkább, a mely művek a Mathison és Horatius tanulmányozásainak szerencsés eredményei. A költő, ki ily dalokat zengett, büszkesége lehet nemzetének.

Már-már azt hittük, hogy Kölcsey figyelmen kívül fogja hagyni Berzsényi nyelvének és versei külső alkotásának vizsgálatát. Kölcsey azonban, jóllehet, a mint maga is megvallja, írásaiban hézagok vannak s elvei sincsenek iskolai szorossággal fejtegetve, nem szeret eltérni módszerétől s lehetőleg igyekszik felállított szabályait követni. Berzsényi írói karakterének jellemzése után tehát áttér a költő nyelvének vizsgálatára és verselésének kritikájára.

A mint dolgozatunk első pontjában láttuk, Kölcsey megkívánja, hogy ne csak a kisebb tehetségű poéták tanuljanak és bővítsék ismereteiket, hanem a zsenik is tartsák magukat bizonyos regulához; mert a könnyűség igen gyakran szül gondatlanságot, a fenség dagályt s a nagy erő durvaságot. Berzsényi nem tartja meg e regulát s innen van, hogy nyelve sokszor virágos és dagályos, kifejezései pedig sokszor üresek és feleslegesek. E kifejezéseket olyan kinövősekhez hasonlítja Kölcsey, a melyeket az élő fán a nedv bősége okoz, de a melyeket a gondos kertész kimélés nélkül lenyes. Van továbbá Berzsényi nyelvében egy egész csomó provinzializmus is, a melyet szintén ki kell vala gyomlálnia.

Kölcseynek Berzsényi nyelvezetére vonatkozó bírálati megjegyzéseiben kétségtelenül sok igazság van. Igaz, hogy Berzsényi nyelve gyakran dagályos, kifejezései semmitmondók, frázisai a kelleténél tarkábbak, de másfelől az is igaz — és ezt Kölcseynek ki kellett volna emelnie — hogy

Berzsenyiig csak Zrinyi époszában találunk oly zord erőt, oly megrázó fenséget, mint a milyen a bírált költőnek nem egy ódájában nyilatkozik meg.

Hibájául rózza fel Kölcsey Berzsenyinek azt is, hogy nem minden tárgyat ad elő a neki megfelelő hangon, hogy gondolatai nincsenek kellő számmal, pedig kifejezései ugyancsak bőséggel oszlanak. Érzelmei is oly szűk körben forognak, hogy kénytelen költőnk sokszor önmagát ismételni. Némely versei merőben üresek, mások ismét hasonlítanak azokhoz az alakokhoz, a melyek a laterna magica visszasugárzása által, a falakon mozogni látszanak ugyan, de valósággal ott nincsenek.

Berzsenyi verselését dicsérettel említi kritikuskunk. Meg van győződve arról, hogy görög méretű versei legszebb hangzásuak a magyar irodalomban. Kár, hogy rímei gyengék és a mértékelése sem mindig pontos.

Kölcseynek Berzsenyiről írott kritikáját nem ítéhetjük meg teljesen, mert, a mint már említettük, megcsönkítva került a nyomtatás alá és így nem vagyunk képesek megállapítani, hogy mennyiben tér el módszere attól a módszertől, a melyet Csokonayról és Kis Jánosról írott recenzióiban követett. Annyit azonban minden esetre megállapíthatunk, hogy e bírálatból sajnálatosan nélkülözzük azt, a mi a Csokonayról írott kritikát módszer tekintetében oly értékesé teszi: Berzsenyi költői egyéniségének neveltetéséből és tanulmányaiból való lélektani megértését. E részletet annyival nagyobb sajnálattal nélkülözzük, mert Kölcsey kritikáinak éppen ez adott volna bizonyos *modern* vonást, a mely vonás különösen a miliő-elmélet hiveinek olyan jellemző sajátsága. Vajjon ez a lélektani részlet benne volt-e az eredeti kéziratban, melyet Kölcsey Vitkovicsnak küldött, eldönteni nem tudjuk.

A bírálat többi részeire vonatkozólag azt jegyezhetjük meg, hogy Kölcsey Berzsenyi költészetének nem egy hibájára mutat rá helyesen, de másfelől nem egy kiváló vonását is téveszti szem elől. Kölcsey általában nem mérlegelte egyenlő súlylyal a költői műveknek hibáit és kiválóságait; innen kritikáinak bizonyos egyoldalúsága. Berzsenyi megítélésében is túlságosan keresi az esetleges utánzásoknak kimutatását, de e közben nem veszi észre, hogy akár Horatius, akár Mathison költészetét tekintve, a tanítvány sok tekintetben felülmúlta mestereit. Nem célunk itt Berzsenyi költészetét megmenteni Kölcsey kritikájának kifogásaitól, annyival kevésbé, mert később maga Kölcsey zengett engesztelő szöveget az igaztalanul bíralt író sirja felett, a mi kétségkívül egyik legszebb jellemvonásai közé sorolandó.

Kölcsey kritikai munkásságának legértékesebb gyümölcse, *Körner Zrinyijéről írott bírálata*. E bírálat a Szemere Pál által szerkesztett „Élet és irodalom” cz. folyóiratban jelent meg, éppen úgy, mint kritikuskunknak a tragikumról szóló esztikai értekezése is.

A Kölcsey által eddig bíralt írók, Csokonay, Kis és Berzsenyi, még igen közel állottak Kölcseyhez, hogy igazán filozófusi lélekkel vizsgál-

hatta volna műveiket. E három bírálatban lépten-nyomon érezzük, hogy ime, annak a kornak fia szól ezekben a sorokban, a mely kornak emberei pártok és éppen nem mindig irodalmi, pártok álláspontja szerint mondanak ítéletet. Körner Zrinyijével egészen másként áll a dolog. E művel szemben teljesen tárgyias álláspontot foglalhat el kritikuskunk: nem kötik sem Kazinczy tekintélye és szeretete, sem valamely irodalmi pártnak izlése, Körner Zrinyije csak tárgya által hathat Kölcseyre, vagy mint remekmű, kidolgozása által. Személyi melléktekintetek merőben ki vannak zárva e mű megítélésénél. Ellenszenv vagy rokonszenv, melylyel esetleg az író iránya vagy személye iránt viseltetik Kölcsey, számításba sem jöhet. Itt igazán a hidegen mérlegelő ész szava mond ítéletet.

És tényleg, Kölcseynek Körner Zrinyijéről írott recenziója tárgyias hangja, ítéleteinek esztétikai tisztasága, vizsgálódásainak elfogulatlansága által tűnik ki. Olvasása közben érezzük, hogy itt semmi melléktekintet nem köti meg a kritikus szavát: nem kell félnie az író neheztelésétől, sem a közönség felháborodásától. Ír tehát bátran, szókimondóan, telve gúnynyal és iróniával, esztétikai tudásának teljes fegyverzetében. Nem kényszerül arra, hogy gyengéd érzelmességéből félretegye élesebb fegyvereit, hanem teljes erejével vonul fel Kölcsey a német író darabjának kritikai vizsgálataira és megírja legremekebb kritikai dolgozatát, a mely az ő kritikai lelkének leghűbb kinyomata. Ez a bírálat telve van finom esztétikai megjegyzésekkel, dramaturgiai észrevételekkel: Kölcseynek Körner Zrinyijéről írott bírálata dramaturgiánknak első darabja és bizonyos tekintetből, nem csak időrendileg.

E darabot kritikuskunk először magyarul látta előadatni „s a dicsőséggel teljes történet emlékezete, az asszonyi egyesület játszó tagjainak művészi ügyessége s a néző közönségnek hevesen kifakadó öröme, szokatlan melegséggel hatották meg“. Nem a körneri bombasztok voltak hát reá hatással s nem is a műremek látása gyönyörködteté. Zrinyit hallva a magyar színpadon magyar nyelven beszélni: ez vetkezteté le Kölcseyben a kritikust s a poéta hibáit a nemzet dicsőségével fedezteté. Ez az önvalomás Kölcsey kritikai lelkére nézve rendkívül jellemző. A nemzet múltján való lelkesedés elfeledteti vele a kritikust; az érzéknek heve elsápasztja az értelem erejét, de csak pillanatra. Kritikuskunk leküzdí a szívnek lázongását, az érzelmek szavát hallgatásra inti s előttünk áll ismét a hidegen bonczolható elme, a mely tisztán a tárgyra tekint. Mert Körner Zrinyije német Zrinyi! Ezen nincs is mit csodálkoznunk, mert hiszen a német költőnek alkalmá sem volt megismerni nemzetünk karakterét s ezért van, hogy hősnünk német köntösben jelenik meg. A szigetvári világ, bizony, a maga katonáival, asszonyaival és hőseivel — német világ! Nem a tárgynak feldolgozása, nem a karaktereknek pompás rajzolása, hanem a magyar nyelvnek zengése, a magyar nyelvnek deklamáltatása ragadja el a Kölcseynek.

A kritikusnak élesen látó szeme azonnal észreveszi, hogy egy teljesen mellékes tekintet vezette lelkét az elragadtatásra és ezen elragadtatásnak hatása alatt bírálatot, tárgyias bírálatot írni nem tud, vagy legalább nem akar. Látnia kell hát e darabot még egyszer és pedig — német eredetiben. A német nyelvű előadásnak hallatára nem buzdúl fel a lélek, hanem hagyja az elmét, hogy hidegen fontolja meg azt, a mi felett ítéletet akar mondani.

És tényleg a német nyelvű előadáson kitűnik, hogy Kölcseynek igaza volt: Körner *Zrinyije* német nyelven hatástalanul hangzott el kritikuskunk füle mellett, a maga bombásztjaival és szentimentális kifakadásaival. Az a bajnok, a kit itt Körner élénk rajzol, nem a szírének bajnoka ez, nem a XVI. század fia, sőt nem is magyar, „mert — úgymond Kölcsey — mente és görbe kard, várfal, törökvér-ontás és halál nem tesznek még magyart, annyival inkább nem XVI. századi magyart.“

A történetnek korszínét megtartani a költőnek legelső kötelessége és Körner ezt sem tevé. Mennyivel más Goethe *Berlichingenje*, Schiller *Wallensteinja*, *Egmont és Tell*, melyben a költő a kornak színét az egyének individualitásában élénk rajzolja. Ha nem így jár el a költő a maga személyének megrajzolásában, mondja Kölcsey igen elmésen és keserű gúnynyal: „személyei csak olyanoknak tetszenek, mint a tegnapelőtti bálnak álarczosai, kikről igen jól tudjuk, hogy ámbár persiai kaftánjuk és fejkötőjük segédével egy más kontinens lakóinak akarnának látszani, a táncszálától kétszáz lépésnyire éppen úgy otthon vannak, mint apjaik és nagyapjaik ugyanazon helyen már félszázad előtt otthon valának.“ A Körner *Zrinyije* tehát elhibázott Zrinyi, mert nem magyar, nem XVI. századbéli, hanem német és pedig XIX. századbéli német Zrinyi ő!

Ezek után az általános megjegyzések után, a melyek az egész bírálatnak a megértésére szükségesek és Kölcsey kritikai szellemének ismeretére igen fontosak, áttér kritikuskunk az egyes szereplők jellemének vizsgálatára. Esztétikai felfogásának ismeretéhez ezek a vizsgálódások érdekes adatokat szolgáltatnak. Valamely egyének jellemvonásait két osztályba sorozza Kölcsey. Ezek a vonások ugyanis vagy közönségesek — ma általánosoknak mondanók — vagy különösök. Minden karakter bír különös jellemvonásokkal, melyek őt a többi jellemelettől észrevehetőleg megkülönböztetik. E különös vonások nem esetlegesek, hanem az illető egyén lényegén alapulók. Alapjuk pedig az individuumok sajátosságai: a temperamentum, a nevelés, a gondolkozás, a sors.

A jellemnek különös vonásaival azonban mindig vegyülnek bizonyos közönséges vonások is. E vonások az illető egyének nem különös sajátosságai, hanem ugyanazon népnek és ugyanazon kornak gyermekeiben egyezők. E közönséges, általános jellemvonások következménye, hogy ugyanazon nép és ugyanazon kor karakterei, bármilyen különös vonásokkal is birjanak és bármennyire is különbözzenek egymástól, mégis annyira hason-

litanak egymáshoz, mint egy anyának a gyermekei. *A drámai mesterség éppen abban áll, hogy e hasonlatosságot a különféleségben jól eltalálja a költő s világosan szemüök elé állítsa.*

Körner darabjainak legnagyobb hibája Kölcsey szerint az, hogy alakjaiban, alakjainak jellemében nincs egyetlen egy elhatározó vonás is, melyről a szigeti hős nemzetére és korára lehetne ismernünk. Azok a jellemvonások, a melyekkel Zrinyi s az ő társai fel vannak ruházva, olyan vonások, a melyek nem voltak Zrinyi korának kizárólagos sajátjai. Ez a Zrinyi, hol ömleng, mint egy szigetvári hős, hol tele önfeláldozással, hol transzczedentális régiókban jár: ez a Zrinyi, ismétli kritikuskunk, nem magyar Zrinyi, s nem a XVI. század Zrinyije.

A Zrinyi jellemeiről szóló ez az ítélet valóban Kölcsey kritikai erejére mutat. Honnan vette, kitől tanulta a jellemnek ezt a szigorú megítélését, az általános és különös vonások között való pontos külömbségételt, nem kutatjuk. Tanúlhatta akár Schillertől, akár Lessingtől, az ő kritikai művészetére nézve szinte közömbös. *A kritikai művészet ugyanis az ítélőtehetség munkája.* Ez a munka abban nyilvánul meg, hogy a művészi lélek megnyilatkozásait az ítélő erő mintegy alárendeli azoknak a szabályoknak, azoknak az elveknek, törvényeknek, a melyeket az értelem talál föl és szab elé. Más tehát ezeknek az elveknek és szabályoknak feltalálása és más azoknak az egyes tárgyakra való alkalmazása. Az egyes tárgyakra való alkalmazás: ez a kritikai művészet feladata és Kölcsey éppen ebben volt nagy. Az alkalmazandó szabályokat és elveket vehette más íróknak, idegen zseniknek művéből, de az alkalmazásban teljesen eredeti volt és mester. A kritikusknak kiválósága éppen abban nyilatkozik meg, hogy képes általános érvényű szempontokból ítélet tárgyává tenni a megbírálandó művészi alkotást. A mennyiben általános érvényű elveket alkalmaz, annyiban *tárgyas*, a mennyiben pedig ő alkalmazza ezeket az elveket, annyiban *alanyias*. Innen van, hogy minden kritika, a mely valóban megérdemli ezt a nevet, tárgyas és alanyias vonásoknak szövevénye. A kritikus *tudós* férfiú, mert birtokában van a kritika elveinek és ismeri a művészi alkotásnak szabályait. A kritikus azonban *művész* is egyuttal, amennyiben ezeket az elveket alkalmazni is tudja. A kritikust a maga munkájában az *izlés* vezeti s ezért ítéletei nem logikai, hanem esztétikai ítéletek. Munkája tehát nem *logikai*, hanem *esztétikai*. Az *izlés* maga pedig nem egyéb, mint tehetség arra, hogy valamely tárgyat esztétikai szempontból megítélni tudjunk. Az izlés ítéletei csak alanyias értelemben véve általános érvényűek és nem tárgyas értelemben is. Kölcseynek kritikai munkálkodását tehát ebből a szempontból kell megítélnünk; a *művészt* kell néznünk benne és nem a *tudóst*.

Kölcsey a maga kritikáiban legtöbbször a helyes és általános érvényű szempontokat törekedett alkalmazni. Ebben áll az ő igazi művészete és

kritikájának értéke. A Körner Zrinyijéről írott bírálatnak értékét is az általános érvényű szempontoknak minden melléktekintettől szabad alkalmazása adja meg.

A Zrinyi szereplőinek jelleme nem igazi jellem — ez a bírálatnak első kifogása. Az a kérdés már most, hogy vajjon a tárgy alkalmas-e arra, hogy egy drámának szolgáljon anyagúl? Vajjon Zrinyinek, a szigetvári hősnek alakja drámai alak-e vagy sem? Kölcsey e kérdésre is tagadólag felel. A Zrinyi alakja alkalmasabb arra, hogy eposz, mint dráma hőse legyen. A költő Zrinyi tényleg jobban is élénk állítá őt, mint a drámaíró Körner. A tárgynak elégtelenségét talán Körner is érzé s ezért tünteté fel Zrinyit nemcsak mint hőst, hanem mint férjet és apát is. Ámde ezt úgy teszi, hogy az apa és férj mindig alá van rendelve a hősnek, habár a dráma azt kívánná, hogy a hős ellentétbe kerüljön és küzdelembe álljon a férjvel és apával. *A tárgy tehát nem illik belé a drámai feldolgozás kereteibe* — ez a bírálatnak második kifogása.

Harmadik hibája a darabnak, hogy nincs benne cselekvés. E hiba feltűnő különösen egy olyan írónál, kinek hazájában egy Lessing és Engel élt. Az első felvonás már megmutatja, hogy milyen lesz Zrinyi az utolsó felvonásban. Mire való hát akkor a nézőt dialogusról dialogusra hurcolni? — kérdi Kölcsey egészen találóan. A hol cselekvény van, ott Szulimán szerepel s Kölcsey méltán csodálkozik azon, miért van a darab élén Zrinyi s miért nincs a Szulimán neve.

Negyedik hibája a darabnak, hogy nincs benne igazi tragikum. Zrinyi e tragédiában nem emésztí lelkét valami nagyon, mert tele van lelke rezignációval s jól tudja, hogy el kell pusztulnia. A hol pedig kezdettől fogva rezignáció van — mondja Kölcsey — ott tragikumról szó sem lehet.

A darab hibáinak ez a világos és határozott megállapítása fényesen bizonyítja azt, hogy Kölcsey valósággal dramaturgosnak született.

Éles látású, finom analizisekre hajló lelke, a tragikum mélységeit áthatóan kutató elméje mind arra képesítik, hogy a drámai műveknek legyen kiváló megítélője. Borongásra hajló lelke inkább a tragikum felé vonja s a komikumnak megértésére kevésbé ösztönzi.

A darab hibáinak rövid megállapítása után ismét a jellemek tárgyalásába fog kritikuskunk, kit szemmel láthatólag érdekel az életnek fejlődése a mint az az egyes egyének lelki megnyilatkozásaiban nyilvánul. A darab asszony-alakjainak jellemzésénél ismét kedvelt módszerei fogásához folyamodik: összehasonlítás által akar azok felett ítéletet mondani. Schiller asszonyaival hasonlítja össze a Körneréit. „Schiller a maga szobrát kolosszális nagyságban állítja fel, de minden kolosszusnak tagjai proporcióban állanak egymással s kijelentett mozgásaikkal; a Körnernek parányi kezei pedig csak törpe márványkákat állíthattak fel, a törpeségekkel gigászként fenyegetőzö testtartást kötvén össze, nevetséges karrikaturákat tüntettek elő.“

Ime, egyetlen hasonlattal mily mélyen világít be Kölcsey a két költőnek jellemfestésébe, milyen plasztikusan állítja elénk Schiller asszonyaink fenséges alakját s mily ironiával neveti ki Körner síró asszonykáit, a kik Zrinyire nézve igazán nem tesznek egyebet, hanem csak a veszélyben maradhatásért könyörögnek.

Aztán mit szóljon kritikuskunk a szerelmi jelenetekről, a melyek csak mint epizódok fordulnak elő a darabban, de a cselekményre semminemű befolyással nincsenek. Voltaire kritikáját alkalmazza azokra: A szerelem a tragédiában vagy főszerepet töltön be, vagy semmit.

Szulimán jellemét maró gúnnyal ítéli meg. „Mennél nagyobb koloszsust akart itt a költő felemelni — úgymond Kölcsey —, annál nevésegebbé tette magát fáradozásaival.“ Szulimán hősi jelleme csak azokból a dicsérgetésekből tűnik ki, melyekkel magát Szulimán ugyancsak igyekezik elhalmozni. Különben minden hősi karakter ilyen Körner darabjában, de Szulimán mindeniket felülmulja és pedig felülmulja császári módra.

Végül a darab nyelvezetének birálatára térvén, úgy találja Kölcsey, hogy Körner személyei folytonosan egy ideával foglalkoznak és szájukból mindig ugyanazokat a floszkulusokat halljuk. E szóvirágok csak elpattanó semmiségek, melyekkel Szulimán szája is tele van. Körner rímjátékait is megrója bírálónk, a ki azokat még Schillernél sem szereti. E rímjátékok — jegyzi meg igen helyesen Kölcsey — a darab folyásától vonják el a nézők figyelmét. Körner éppen legpatétikusabb helyeken alkalmazza rímeit, mintha bizony a patostól megkapott személy ráérne versifikációval tépelődni.

Kölcseynek e három birálatán óhajtottuk megmutatni az ő kritikai módszerét. Nem tehetjük, hogy csupán a módszer előadására szorítkozzunk. Szükség volt a birálatoknak tartalmi, anyagi részét is felmutatnunk, hogy teljes képet nyerjünk kritikuskunk egész ítélői mankálkodásáról. Egész kritikai működésének méltatását és birálatát dolgozatunk harmadik része fogja nyújtani.

(Kolozsvár)

Dr. Bartók György
